

LÁSZLÓ SZABOLCS

A NAGY LAZA ENUMERÁCIÓN TÚL

Réz Pál: *Bokáig pezsgőben*

■ Beszéljünk legelőbb a legendáról. Hogy essünk túl azon a megkerülhetetlen mitikus dimenzió, ami legalább annyira hozzátartozik az irodalmi élet lényegéhez, mint amennyire elhomályosítja azt. Mert tényleg nem hétköznapi dologról van itt szó: Réz Pál a Szépirodalmi Kiadó, majd a *Holmi* szerkesztőjeként *személyesen* ismerte a huszadik század magyar irodalmának szinte minden íróját. Nem illik a legenda hangulatához, hogy a „szinte” szócskát minősítsük, de felesleges a névsorolás, csak ki kell nyitni a tizenkettedikes irodalom tankönyvet, és hát a *Nyugat* második nemzedékétől kezdődően kb. mindenkit. Plusz: azokat a jó írókat is mind, akik már kikerültek a tantervi panteonból – sőt ráadásul azokat is, akik be sem kerültek oda. Ha pedig nem ismerte őket személyesen, mint például Kosztolányit, akkor valószínűleg az életműkiadásukon dolgozott. Réz Pál a magyar irodalom egyik legkülönlegesebb tanúja, barátja, kapcsolati gócpontja, lektora, értelmezője, közvetítője, tanítványa, mestere, hangos krónikása. Ámulásunk természetes, tiszteletünk őszinte, kíváncsiságunk pedig határtalan.

Milyen volt az öreg Szép Ernővel találkozni? Füst Milánnál vacsorázni? Déry Tibornak fehér segélyt gyűjteni? Karinthy Ferencsel telefonbetyárkodni? Vas István barátjának lenni? Szerintem még a legfegyvermezettebb szövegközpontú, szemellenzős, strukturalista olvasókat is érdeklí valamilyen szinten az ilyesmi: mert ha csak egy kicsit is szereti az ember az irodalmat, akkor bizonyára kíváncsi a műveken túli tartományokra, az irodalmat alkotó emberekre és viszonyokra. Tehát, amennyiben beszélhetünk egy könyvet megelőlegező, számára kulturális terepet teremtő igényről, akkor ez az alapvető kíváncsiság adja az antropológiai beágyazottságot a *Bokáig pezsgőben* című interjúkötetnek, melyben Réz Pál a Parti Nagy Lajos kérdéseiből kiindulva mesél életéről.

A legendás szerkesztő által végzett múlt- és szellemidézésének pedig ténylege-

sen van mitikus, mondhatni sámáni jellege, bármennyire is berzenkedne ettől a felismeréstől racionális megfontolásunk vagy az emlékező maga. Ebben a dimenzióban összefonódik a múlttól birtokolt (elképesztően szerteágazó) tudás és az elmúlt dolgokkal, emberekkel létrejött hajdani konkrét, fizikai kapcsolat. Ezt még Parti Nagy is metaforával írja le: „Réz közelében az ember benne érzi magát a magyar irodalomban, benne áll a hagyományban, és nem bokáig” – mert úgymond egy kézfogásra van a „nagyoktól”.¹ Amibe a számtalan baráti kézfogáson túl sokszor az utolsó, kórházi kézszorítást is bele kell érteni. Nem árt mindezt tudatosítani, miközben Réz urat követve elkalandozik az olvasó a huszadik századi magyar irodalom tekervényes ösvényein.

Ennek a kalandozásnak az íve ugyan a klasszikus önéletrajzok felépítését követi, születéstől az öregkorig, de az interjú kötetlen formája és improvizatív dinamikája szinte teljes szabadságot ad a beszélgetőknek: téma- és szókapcsolatok, apró részletek vagy egyszerűen hangulat alapján váltanak időszakot, irányt, regisztrert. A kérdések és feleletek nyitottságának, megközelíthetőségének köszönhetően nem fenyegeti az olvasót az eltévedés veszélye, de – mint bármelyik szellemes és/vagy komoly beszélgetés esetében – nem árt jól felkötni az általános műveltséget jelképező gatyát, ha tartani akarjuk a tempót. Segítségünkre van az a nem mellékes körülmény, hogy az interjúban létrejövő múltidézés rendkívül szórakoztató is egyben: Réz Pál úgy tud lényeglátó, lényegyet felmutató lenni, hogy közben érdekes és humoros marad. Élőbeszédről lévén szó, ez a tömör kettőség természetesen a magyar kultúra egyik – sokat gyakorolt és sokat kritizált – alapformájában valósul meg: az anekdotázásban.

Persze, ennek a nagy hagyományú műfajnak a pejoratív konnotációit követve, a jól bejáratott pozitivista szempontból könnyen – ám tévesen – nézhetnénk sima

dumálásnak és sztorizgatásnak az egészet. Ahhoz azonban, hogy valós jelentőségéhez mérten értékeljük Réz Pál „nagy laza enume-rációját”, érdemes tágabb kultúrtörténeti kontextusban rehabilitálni az anekdotát. A történetírás területén az elmúlt pár évti-zedben többek között két olyan paradigma-tikus változás ment végbe, aminek köszön-hetően az olyan *oral history* projektek, mint amilyenek például a jelen interjú is számít, a kutatások előterébe kerültek. Egyrészt egy szemléletmódbeli átalakulás köszöntött be: annak felismerése, hogy a historiográfia is narratív építményekből, különböző retorikai alakzatokat használó elbeszélésekből áll, s ilyen értelemben a „történelem” és az „emlékezet” alapvetően a múlttól kialakult mesék két sajátosan kódolt formája. Másrészt pedig egy léptékváltás történt: a győztes vezetők szempontjából megírt, szokványos makrotörténetek mellett – vagy ellen – megkezdődött az alulnézetből építkező mikrotörténetek sokszor emanci-patorikus erejű feltárása. Az előszeretettel újrarendezett anekdoták – háborúról, dikta-túráról, írókról stb. – ilyen értelemben egy-szerre jelképezik a múlt elbeszélésének egyik gyakori narratív formáját (mnemotikus technikáját) és a történelemre reflektáló egyes mikroszintjét.

Réz Pál így nyugtázza a múlt narratív, szövegileg megteremtett természetét: „az ember már nem arra emlékezik, ami történt, hanem arra, hogy is mesélte ezt el tíz, húsz, harminc évvel ezelőtt.” Az emlékezet tehát a beidomított s néha kibillentett elbeszélési formák, a nyelv és a képzelet összjátékának eredménye. Mert, visszanezve, ebből áll össze az élet – illetve azon a vetülete, ami elmondható. S ez máris továbbvezet: a beszél-getőkönnyv azt is csodálatosan illusztrálja, hogy a szerteágazó tudás és a gazdag emlékezet önmagába zárva nem létezhet. Vagyis hiába üldögél a Dunára néző, kivi-lágított polgári lakásban, akár egy élő alma-nach, egy önnön tudata számára belátha-tatlan és kiismerhetetlen szuszogó archívum: ahhoz, hogy feléledjen, kérdezőre, azaz interakcióra van szüksége. Olyan beszél-getőpartnerre, akinek a jól irányított kérdései stimulálják, előcsalják és kibontják az em-lékezet teremtő energiáit. A könyv tartal-massága, illetve élvezhetősége ezért nagyon sokban a Parti Nagy Lajos emberi, szakmai és művészi tudásának, intuíciónak köszönhető.

A múlt megalkotottságának, narratívába zárt jellegének felismerése szinte paradox módon azt vonja maga után, hogy a sze-mélyes visszaemlékezések egyfajta történelmi hitelességet kapnak. Réz Pál tanúként és

résztevőként mondja el az anekdotákat, s így autoritása van afelett, hogy a részletek, az árnyalatok, a vélemények milyen össze-függésrendszerbe kerülnek, vagy miként lehet értelmet keresni bennük. A híres írókról, könyvekről, eseményekről szóló vallomásának tehát egyszerre van szubjektív és kultúrtörténeti hitelessége: „Nagyjából így kellett hogy történjen, azt hiszem” – mondja Réz Pál. S olvasóként, illetve kutató-ként be kell látnunk, hogy bizonyos dolgokról „nagyjából” ennyit tudhatunk meg.

Az interjúkönyv dokumentumjellege és -értéke például abban mutatkozik meg, hogy Réz Pál történetei illusztrálják azt a kiemelt figyelmet és szigorú korlátozást, amellyel az irodalmat kezelte a kommunista rendszer. Érthetővé válik, ahogy ebben a zsarnoki figyelemben összefonódott az írók iránti paranoid gyanakvás (amely börtönt vagy tiltást eredményezhetett, mint Déry és Örkény esetében) az alkotók számára megteremtett különösen előnyös anyagi körülményekkel és megkérdőjelezhetetlen tisztelettel. A korszak értelmiségének eme két véglét között kellett navigálnia, az érintettség (a „bezupálás”) és függetlenség (a hősiessített „ellenállás”), a hatalom és az alárendeltség különböző, morálisan nehezen kibogozható árnyalatait kimerítve. Réz Pál karrierje is érzékelteti ezt a szétszalazhatatlan komplexitást: a sötét ötvenes években egzisztenciális öngyilkosság lett volna, ha visszautasítja a Rákosi elvtárs 60. születés-napjára készülő kötet szerkesztését, melyet unottan, keservesen, röhögve el is készített. Így magyarázza a helyzet abszurditását: „Az emberben volt egy félelem, hogy végiggon-dolja a dolgokat. [...] Szóval nagyon féltünk, de egész nap nem lehet félni” – s ezért szűk baráti társaságokban éjszakákon át tartó rögeszmés kártyapartikat szerveztek. Az össze-hasonlíthatatlanul enyhébb hetvenes években, amikor aláírta a Charta 77 nyilatkozatát, ugyanazt a (részben anyagi) kockázatot már könnyedén vállalta, és eredményként mindössze három napig volt felfüggesztve állásából.

Ám a mai olvasó számára nem csak az anekdotázó vallomás formája és tartalma, de a bennük jelentkező attitűd is doku-mentumértékű. Réz Pál esztétikai – vagy ahogy ő hívja: „sznob” – világszemlélete egyrészt műbíráiúi képességét keretezte és irányította, másrészt pedig túlélési straté-giáiként funkcionált egy politikailag dermedt korszakban. Az esztétikum történelemfeletti értékeibe és az európai klasszikus művelt-ség hagyományába vetett hit fundamentu-mot és kontinuitást adott Réz Pál életének, mert nem függött a váltakozó ideológiáktól,

pártoktól, módszertanoktól, generációktól vagy intézetektől. Ennek köszönhető nyitottsága és professzionalizmusa: művészi kritériumok alapján dicsérte vagy marasztalta el a népiek költőfejedelmét, Illyést, a szélsőjobbos múltú Szabó Lőrincet, a kommunista Déryt vagy a disszidens Konrád Györgyöt.

De ugyanebből az esztétikai fölülemelkedésből következik egy adag cinizmus is (ahhoz, hogy el tudjon tekinteni a híres íróbarátok időnkénti látványos „bezapálásától”) és a kelet-európai kultúrákat jellemző konzervatív politikaellenesség (pl. „szeretnék egyszer két évig az íróasztalnál ülni, és nem tudni, hogy ki a magyar miniszterelnök”). Közben pedig azt is érteni kell, hogy ez a történelmen kívül lehorgonyzott, apolitikus hozzáállás nagyban a Kádárkorszak eredménye: az 1956 utáni „szekularizált”, azaz ideológiamentesített kulturális szféra kedvezett az esztétikai s főleg a klasszikus modernsége fókuszáló értelmiségi magatartásnak és irodalmi értékhierarchiának. A forradalmi marxisták, a formabontó neoavantgardok vagy a pimasz punkok persze ki lettek zárva, de mindenki más – akár Móricz, akár Ottlik krédóját követte – a „magas irodalom” elvont esztétikai tartományába lett elszigetelve. Réz Pál értékítélete ebből a tekintetből összefonódik a huszadik század domináns irodalomszemléletével, s mivel ez még mindig erőteljesen meghatározza jelenünket, nem árt megérteni és historizálni azt.

Számomra azonban az interjúkötet legizgalmasabb rétegét a megjelenített mikrohistoria különbözőképpen feltáruló nézőpontjai és lehetőségei képezik. Réz Pál elbeszélései nem csupán kvantitatív értelemben, a „jelenidejűsített hagyomány” konzerválása miatt fontosak, hanem kvalitatív értelemben is, hiszen egy nem szokvá-

nyos, alternatív irodalomtörténet irányába mutatnak. Az alkotókról, viszonyokról és intézetekről szóló fragmentált, személyes elbeszélések olyan emberi oldalát tárják fel az irodalmi életnek, melyet az irányzatokra és elméletekre fókuszáló metanarratívák nem képesek láttatni.

Hogy csak az interjú alanyánál maradjunk, egyből feltűnik, hogy a szokványos irodalomtörténetek mindenkor vakfoltját pontosan a szerkesztők, a lektorok, a szervezők, az irodalmi élet szürke eminenciásai alkotják. Ezek a szerepek többnyire láthatatlanok maradnak az autonóm művészi egyéniségek és alkotások mítosza felől. Funkciójuk az irodalmi viszonyrendszer megeremelésében és működtetésében jön létre, ahol az alkotáshoz, s ami fontosabb, az alkotás prezentálásához nélkülözhetetlen összetartó és mozgató, inspiráló és korlátozó erőket fejtenek ki. Bán Zoltán András is erre mutat rá: „Réz nem is annyira a kéziratokat, hanem sokkal inkább az írókat szerkesztette”. Márpedig ez a szerep, illetve a hozzá szükséges tehetség nehezen kategorizálható, és még nehezebben értékelhető. Az ilyen esszenciálisan irodalmi emberekről, mint Réz Pál (de említhetjük például Ilia Mihályt vagy Domokos Gézá-t is) ezért leginkább szájhagyomány révén maradnak fenn elismerő történetek a szűkebb kulturális körön belül, mert a szakmán kívüliek számára egyszerűen nem nyilvánvaló a fontosságuk. Pedig munkájuk során kreatív kapcsolatokat és kölcsönhatásokat tettek lehetővé: ösztönözték, inspirálták, segítették, javították, támogatták az írókat, s ennek köszönhetően konstruktív részeivé váltak az alkotófolyamatoknak. Hagyatékuk nyomtalannak és immateriálisnak tűnik, de mégis „ércnél maradóbb”, hiszen letagadhatatlanul ott található a magyar irodalom minden ki-nyomtatott oldalán.

■ JEGYZET

1. Egy kézfogásra Szép Ernőtől. Parti Nagy Lajossal beszélget Bán Zoltán András. Vs.hu, 2015.10.20. <http://vs.hu/magazin/osszes/egy-kezfogásra-szep-ernotol-beszelgetes-parti-nagy-lajossal-1029#!s0>